

Přechod k čemu?

Na Středoevropské Univerzitě v Praze se v květnu konal v pořadí již druhý seminář na téma sociálních konsekvencí transformace ve východní části střední Evropy. Cílem konference bylo dát dohromady lidi z této oblasti, kteří se zabývají empirickým výzkumem, umožnit jejich vzájemnou diskusi nad dosaženými výsledky a zejména se v této souvislosti zaměřit na problematiku sociální politiky. Mezi účastníky z východní i západní Evropy se rozvinul intenzivní dialog o probíhající transformaci, nazírané z mnoha různých perspektiv. Řada přítomných odborníků se účastnila i loňského prvního semináře, což umožnilo navázat na tehdejší debatu a reflektovat díky tomu existující vývojové změny.

V letošním roce se oproti loňskému vyskytlo kolem transformace množství otázek: přechod od čeho? A k čemu? Co přesně se transformuje? Rozvinula se diskuse o tom, jak charakterizovat společnosti, ve kterých dnes žijeme. Zatím je možno je jen stěží označit za kapitalistické, ale již také ne za socialistické. Přechodné období bude patrně trvat déle, než se původně očekávalo, avšak střední Evropa je přesto poměrně politicky a sociálně stabilní. Plány na privatizaci a rozvoj tržního hospodářství nebyly dosud plně uskutečněny a stát i nadále hraje v této oblasti hlavní roli. To nás vede ke snaze prozkoumat velmi odlišné styly přechodu k tržnímu hospodářství v bývalých socialistických zemích. Odlišná byla již jejich výchozí pozice: např. v Polsku byl soukromý sektor relativně rozsáhlý již před reformami a v době, kdy v České republice privatizace teprve začínala, v Maďarsku již probíhala několik let. To znamená, že pojmy privatizace a budování tržního hospodářství mohou mít mnoho konkrétních obsahů, jež nejsou nutně neslučitelné se státním socialismem. Existovalo mnoho forem komunismu, stejně jako existuje mnoho forem socialismu, a není vůbec jasné, jaký typ kapitalismu se objeví v postkomunistických společnostech.

V rámci semináře se rovněž projednávala otázka sociální politiky. Účastníci ze všech zemí podávali shodně zprávy o tom, že jasná strategie sociální politiky, odpovídající

plánům privatizace a liberalizace, nebyla vytyčena. Místo toho se v odpověď na nově vzniklé problémy, nezaměstnanost, migraci apod., přijímala opatření ad hoc a vláda pak byla nucena dlouho tápat a revidovat svá rozhodnutí, než nalezla uspokojivé řešení. Jedná se v podstatě o starý systém, vyvinutý pro zcela odlišnou společnost a adaptovaný pro potřeby společnosti nové, což s sebou nese mnoho nejednoznačností. Jaká práva na sociální zabezpečení by měli občané od státu očekávat? Měla by tato práva být zakotvena v zákoně, nebo v ústavě? Mělo by například existovat právo na zdravotnickou péči, nebo by mělo být ponecháno na jedinci, aby si zajistil pojištění a byl schopen za tuto péči v případě potřeby zaplatit? Dědictvím dřívější státní ochrany a vztahu mezi občany a státem je řada přežívajících očekávání a nároků vůči státu. Ale současné vlády nemusí být schopny nebo ochotny vyhovět těmto požadavkům. Co mohou tedy občané v současné době očekávat? Je nepochybné, že existuje snaha o omezení práv na státní sociální zabezpečení a o výchovu autonomnějších a na státu nezávislých občanů, spolu s tím pak úsilí o vytvoření státního rozpočtu, ve kterém by sociální zabezpečení bylo odlišeno od jiných forem výdajů, nebo dokonce o jeho úplné samofinancování prostřednictvím nejrozličnějších systémů pojištění. Ale i v postojích k této otázce je mnoho neshod a nejasností. Měl by být vypracován jeden systém pojištění jako v České republice, nebo by jich mělo soupeřit na trhu několik, jako je tomu v Polsku? Ačkoli vlády usilují zbavit se odpovědnosti za sociální blaho občanů a snížit výdaje na sociální zabezpečení, uvědomují si, že vytvořit např. prostředí pro vzájemné soutěžení pojišťovacích systémů znamená často mnohem větší výdaje na administrativu. Totéž platí pro daňový systém. Problémem je, že v situaci rostoucí nejistoty lidé příliš nedůvěřují schématům, která se neustále mění nebo k jejichž skutečnému uplatnění nedochází. V Polsku je navíc velmi obtížné vybírat daně od soukromých podnikatelů, což vrhá stát do těžké fiskální krize. Polští delegáti Grazyna Magnuszewska-Outlak a Jerzy Mielecki načrtli některé

z mnoha plánů reformy a kritizovali nedostatečný progresivní vývoj.

Martin Potůček popsal základní a inovativní plány zdravotnické reformy v České republice, která byla v určitých ohledech modelována na privatizačních strategiích. Jana Klimentová ve svém příspěvku poukázala na problémy současné přetrvávající důchodové politiky, která v případě, že nebude reformována, pohltí v příštím století značnou část hrubého národního produktu. Tyto předpovědi podpořil i Vladimír Rys. Z vystoupení rumunských delegátů Ioana Margineana a Mariany Stanciu bylo zřejmé, že s podobnými problémy, s jakými se potýkáme ve střední Evropě, byly konfrontováni i v Rumunsku, ačkoli se zdá, že země střední Evropy prožívaly reformy i jejich dopady až dosud relativně rychleji a intenzivněji.

Je zřejmé, že nové administrativy mají velký zájem na vyrovnaných státních rozpočtech, navíc jsou-li v tom i pod tlakem mezinárodních organizací. Avšak výdaje na provedení změn zpočátku přesahují částku, která se ušetří díky výhodám nového uspořádání, jak je patrné na příkladu daňového systému a systému pojištění, jejichž první efekt po zavedení byl pouze ten, že stály více peněz. V souvislosti s privatizací velkého množství státního majetku a pokračující ekonomickou krizí ve východní a střední Evropě začíná být pro stát důležité, aby byl schopen si zajistit růst státního příjmu ve formě daní. Někdy však státu chybí odpovídající prostředky a státní příjmy se nepodaří zajistit v takové výši, na jakou by měl stát nárok. Tento problém začíná být závažnější právě v okamžiku rostoucích sociálních problémů, jako je nezaměstnanost, přibývající počet starší populace, potřeba rekvalifikace pracovníků apod. Přechod k tržnímu hospodářství vytváří obdobně řadu nových problémů, na které musí stát reagovat.

Valná většina účastníků semináře pocházela z Polska, České republiky a Maďarska. V těchto třech zemích střední Evropy reformy pokročily nejdále a rovněž jejich politická, ekonomická a sociální stabilita je nejsilnější. Ve všech těchto státech probíhá intenzivní diskuse mezi akademickými

vědci o reformě sociální politiky a jejím zavádění, sociální politika je pěstována jako vědní disciplína. To je skutečnost, která pozitivně přispívá k informovanosti a veřejné debatě. V západní Evropě a v Americe, v prostředí různých reálných uspořádání sociálních států, se hledají modely sociální politiky, ale zároveň zde vládne skepse kolem jejich aplikace v nových podmínkách. Mezinárodní debata je stále informačně bohatší, díky možnosti akademiků cestovat a seznamovat se s jiným prostředím. Rozvíjející se diskurs nemusí najít svou odezvu v jednotné vládní strategii sociální politiky, ale je svým způsobem výrazem zdravých tendencí k veřejné debatě, která je zásadním předpokladem demokratické reformy. Proč se semináře nezúčastnili odborníci z jiných zemí? Letos poprvé přijeli delegáti z Rumunska a díky jejich přítomnosti se ukázalo, že mnoha problémům, které máme ve střední Evropě, jsou nuceni čelit i oni. Zástupci z Bulharska přijeli tentokrát již podruhé. Ale co všechny ostatní země? Je snad jejich neúčast způsobena tím, že problematika sociální politiky se může stát předmětem diskuse pouze ve jmenovaných zastoupených zemích, které již dosáhly potřebné relativní stability pro započetí takovéto diskuse?

Maďarská účastnice Judit Eke zdůraznila v diskusi faktor, jímž je role lokálních správ v sociální politice a vztah mezi lokální správou a centrální vládou. Klíčovým bodem reformy je decentralizace, lokální správní úřady i služby však zatím často postrádají odpovídajícím způsobem účinné mechanismy nebo trpí nedostatkem peněz. Totéž můžeme říci o snaze zainteresovat řadu nevládních organizací na poskytování služeb občanům: právní rámec jejich zapojení do těchto aktivit je někdy daleko za potřebami postupujících reform.

Během transformačního procesu hrála jednu z klíčově důležitých rolí debata o občanské společnosti. Tento dosti nejasný pojem se normálně chápe jako úloha sociální organizace na střední úrovni mezi občany a státem a je považován za základní prvek demokratické společnosti. Bylo vysloveno přesvědčení, že občanská společnost a občanská iniciativa, strádající a dusící se pod minulým režimem, bude potřebovat mnoho času